

tos constitutae hoc modo subterfugere et evitare veniant in diminutionem ipsius dohanae sclavae et nostrorum Racuseorum quorum causa atque favore ipsa dohana sclava facta et constituta est, *Pucić*, n. dj., 164) mogao biti razlog za donošenje naredbe 1395. o stanovnicima Gornje i Donje Dalmacije. U pozadini, dakle, odredaba 1395. i 1449. ležali bi financijski, a ne etnički razlozi.

Što se tiče činjenice da su stranci dobivali dubrovačko plemstvo, moramo istaknuti da oni, iako su se vodili kao članovi Velikog vijeća, nisu bili svi zapisani u »*Specchio del Maggior consiglio*«, u knjizi u kojoj su se vodili pripadnici dubrovačke vlasteoske klase. Od vlastele stranaca, autor navodi da su samo Ivaniš Vlatković i knez Vladislav bili unijeti u »*Specchio*«. Možemo nadodati i nadopuniti da su još bili zapisani: *Magnificus Sarchus Vlatchovich, Magnificus comes Radivoi Vlatchovich (Specchio del Maggior consiglio dell'anno 1444—1500, fo. 386—386')*. Ostala vlastela stranci nisu zapisani. Pitanje je: kako tretirati one velikaše koji su primljeni u Veliko vijeće i time postali dubrovačka vlastela a nisu upisani u »*Specchio*« i velikaša koji su primljeni u Veliko vijeće i zapisani u »*Specchio*«? Svakako je morao postojati neki razlog takvom postupku. Kako vidimo, od velikaša iz zaleđa samo su Vlatkovići i knez Vladislav, sin hercega Stjepana Vukčića (*Comes Vladisclavus filius domini ducis Stefani*) bili upisani u tu knjigu. Koji je razlog da su ostali zapostavljeni? Da li se time htjela istaći razlika među primljenom vlastelom ili je po srijedi omalovažavanje stranaca-vlastele? Dubrovčani su, čini se, smatrali za pravog vlastelina samo onoga koji je upisan u »*Specchio*«.

J. Lučić

MAJA NOVAK, AUTONOMIJA DALMATINSKIH KOMUNA POD
VENECIJOM, Zadar 1965, Institut JAZU, str. 133.

Prvo poglavlje: »Komunalna autonomija i statuti do početka XV stoljeća« (11—31), poslužilo je autorici kao uvod u njezinu knjigu. U njemu ona primjerima pojedinih gradova prikazuje temelj autonomije dalm. gradova (u kasnijem radu proširuje naziv dalm. gradova i na prvobitno hrv. gradove, npr. Šibenik) i promjene do početka XV st. kada je u njima najzad Venecija zavladala.

Autorica utvrđuje da je dotadašnji unutrašnji poredak u upravi Zadra, Trogira, Raba, Krka, Osora (kakav je poslije preuzeo i Split) ostao i poslije dolaska Avara i Hrvata nepromijenjen i da su gradovi zadržali dotadašnji odnos prema caru i Bizantu, tj. da su kao dio Bizantskog carstva od VII do XI st. očuvali svoju autonomiju u unutrašnjoj upravi. Kada su na početku XII st. priznali vlast Arpadovića, Koloman im je dao povlastice koje su postale temelj za njihovu kasniju autonomiju i uzorak za potvrde kasnijim vladarima (povlastice su dobili Zadar, Trogir, Split i Ráb). Gotovo svi kraljevi potvrđivali su Kolomanove povlastice uz manje promjene ili dodatke a slične povlastice dali su i Šibeniku (1167), Ninu (1205), Hvaru (1242) i Korčuli (1358). Venecija će, naprotiv, biti protivnik takve autonomije. Ona je 1117—8. potvrdila povlastice Zadru i Rabu pridržavajući u pogledu slobodnog izbora rapskog kneza »pravo da ga potvrdi, ali i mogućnost da ga ne potvrdi«, pa dužd »izričito kaže da pravo potvrđenja rezervira svojoj kuriji« (18). Nakon zauzeća Zadra 1202. Zadranu biraju kneza i biskupa iz Venecije, a to potvrđuju dužd i patrijarh. Poslije zadarske bune 1243. Venecija šalje kneza

u Zadar, a nakon druge bune 1311—3. Zadrani biraju kneza između mletačkih plemića s ograničenom sudskom vlašću. Venecija će i Hvaru slati poslije 1278. kneza koji će upravljati na temelju komunalnog statuta određenog od dužda. Rapski statut iz 1325. jednako je ograničavao kneževu ovlasti, a Korčula nije uopće imala autonomije.

Prema pogodbi s Venecijom koju su 1322. sklopili Šibenik i Trogir a 1327. Split, utanačeno je da im ona šalje knezove izabrane između članova Velikog vijeća, pa autorica kaže: »Na taj su način dalm. gradovi Split, Trogir i Šibenik sami sebe lišili najvažnijeg oslonca svoje autonomije: slobodnog izbora kneza. Ovaj je [...] potpuno kontrolirao cjelokupan politički rad komune, sam sudio u kriminalnim, a imao odlučnu riječ u svim civilnim sporovima i svim manjim prekršajima, okružen svojim ljudima, koje je sobom dovodio« (26). Oni su se na taj način, zajedno s Rabom od kraja istog stoljeća, izjednačili u tome pogledu s Hvarom. A od svih gradova, koji su primali kneza iz Venecije, jedino je Dubrovnik uspio sačuvati unutrašnju autonomiju i razviti svoje samostalno gospodarstvo.

Kada je Venecija 1358. prepustila dalm. gradove Ludoviku I, oni su opet stekli autonomiju, ali budući da su se vremena — kako autorica konstatira — promijenila, Ludoviku je bilo više stalo do prihoda od gradova nego do njihove autonomije, koju je kršio svojim uplitanjem u izbor knezova i sudaca. Poslije je komunalnu autonomiju kršio i herceg Hrvoje Vukčić.

U pogledu statuta, autorica zaključuje da je splitski statut (1312) uzor statuta posve autonomnog grada, rapski (1325) neautonomnog, a korčulanski (1253) grada bez autonomije.

Mislim da je autorica mogla ovo poglavlje izraditi preglednije i na kraju ocijeniti ovo razdoblje u cjelini.

Na početku drugog poglavlja: »Zadiranje centralne vlasti u komunalnu autonomiju. — Pokušaji rušenja statutarnih odredaba« (32—47), autorica kaže da su 1420. dalm. komune imale svoje statute i izgrađenu autonomiju i da je »Venecija svim komunama priznala njihove statute i njihovu autonomiju, ali se odmah vidjelo da ona nipošto ne namjerava da se prema njima odnosi onako kako su se do toga vremena odnosili prema njima ugarsko-hrvatski kraljevi« (32). Istaknuvši da Venecija nije jednako postupala prema autonomiji pojedinih gradova, s posljednjom nakanom da »provede njihovo potpuno potčinjavanje svojim državnim, političkim i ekonomskim interesima« (32), autorica ide od primjera do primjera da prikaže sputavanje komunalne autonomije.

Da ukratko navedemo obilježja novog oblika ove autonomije! Venecija šalje u gradove kneza, koga bira mletačko Veliko vijeće između svojih članova (Rab, Zadar, Šibenik, Trogir, Split i Hvar), ili dopušta gradovima da sami biraju kneza među mletačkim plemićima (Korčula, Brač; ovo autorica objašnjava otočnim položajem, daleko od nesigurne kopna i pod zaštitom jake mletačke mornarice, i ne pridaje tome osobito značenje, jer je ionako Venecija taj izbor potvrđivala). Knez je sam sudio u kriminalnim predmetima, a njegov je glas bio odlučan u građanskim (Rab, Zadar, Šibenik, Trogir, Split); izuzetno ga plaća Venecija (Zadar), inače sami gradovi. Gradovi biraju suce, koji su u sudovanju ograničeni na manje predmete, i druge niže službenike (Venecija je u Zadar slala i blagajnika i knezove otokâ). U gradovima ostaju plemićka vijeća, a samo u Šibeniku pripuštene su u vijeće neke pučanske obitelji. Prihodi idu ili u cjelini Veneciji, uz neznatno sudjelovanje grada

(Zadar), ili ostaju gradu za isplatu službenika a ostatkom raspolaže Venecija (Trogir), ili Veneciji ide tridesetina prihoda od soli (Šibenik, Split, Korčula) ili prihodi u cjelini ostaju komuni (Hvar). U pogledu novih nameta, Šibenik je bio od njih oslobođen, a u Trogiru je Venecija zadržala pravo naknadnog nametanja. Ona nije svagdje potvrdila stare statute; Šibeniku i Splitu obvezala se da neće graditi nove utvrde, ali takvu obavezu nije preuzela prema Trogiru, što autorica objašnjava neobuzdanošću feudalaca u zaleđu. Mislim da to nije dovoljan razlog, ako se, npr., uzme u obzir neznatna udaljenost Trogira od Splita.

Prelazeći na pojedine gradove autorica konstatira: Rab, koji je dotada »uživao ponajviše punu autonomiju, čak i u izboru kneza, sada (je) tu autonomiju izgubio« (33); u Zadru je »autonomija bila [...] sasvim svedena na formalnost« (36); Šibenik je bolje prošao, jer ga je Venecija htjela sebi privući, ali to nije autonomija »koju je imao za vrijeme kralja Ludovika i Žigmunda« (38); autonomija koju je sada imao Trogir bila je zapravo samoobmana« (40). Uopćavajući svoje rezultate autorica kaže: »Prema tome, mi ne možemo postaviti jednu stalnu shemu stepena autonomije koju je Venecija ostavljala pojedinim dalmatinskim gradovima [...] Ali, mi možemo kazati, da je Venecija njihovu autonomiju stvarno brisala, a ostavila im samo privrednu (? valjda prividnu, jer o ekonomiji nije bilo govora usp. 45; T. M.) autonomiju, u malim, čak vrlo malim internim poslovima« (46—7).

Primijetio bih da taj zaključak nije u skladu s tvrdnjom iznesenom u početku, tj. da je Venecija priznala komunalne statute i autonomiju. Gradske prijedloge prilikom prelaska pod vlast Venecije autorica je zaista prezentirala kao takve, ne uputivši barem na drugu mogućnost tj. da su nastali dijelom pod sugestijama i pritiskom zapovjednika mletačke mornarice Petra Lauredana. To se nazire iz nekih kapitulacija, osobito u pogledu izbora kneza (tim više što se svi gradovi nisu dobrovoljno predali), a i sama autorica kaže da je splitsko poslanstvo 8. VII 1420. izložilo senatu »kako je Split voijan priznati mletačku vlast, uz neke uslove, koje su oni već utanačili s generalnim kapetanom Kulfa Petrom Lauredanom« (40).

U poglavlju: »Ograničavanje trgovina i brodarstva« (47—55) autorica piše: »Sada (u XV st.; T. M.), kad ekonomsko stanje Venecije slabi, zbog prilika na Levantu i Mediteranu, iskorištava ona do maksimuma dalmatinske gradove, gledajući na njih kao na objekt za zadovoljenje svojih apetita, bilo ekonomskih, bilo političkih, sputavajući i upropaštavajući trgovinu i uništavajući brodarstvo svih dalmatinskih gradova« (48). Ovu tvrdnju potkrijepljuje time što je Venecija dopuštala trgovanje jedino s njom i preko nje; što je omogućivalo samo sitnu trgovinu i uništavalo velike brodove, što autorica ilustrira povučenim odlukama iz 1422. i 1452. o dvostrukoj naplati carina za robu izvezenu izvan Venecije i o zabrani uvoza i izvoza nekih artikala. Ograničavanjem trgovanja, nametanjem izvoznih carina, zabranom izgradnje brodova preko određene nosivosti, mletački trgovci i brodovlasnici isticali su svoje uske interese na štetu gradova — zaključuje autorica. Međutim, gospodarski položaj Venecije bio je u XV st. još uvijek jak, pa je to doba njezinih velikih uspjeha, i vojničkih i trgovačkih; o nekom slabljenju može se govoriti tek od kraja XV st. i početka XVI st.

Četvrto poglavlje: »Dalje krnjenje autonomije« (55—9), moglo je slobodno ući u okvir II poglavlja. Autorica opisuje kako je sukob pučana i plemića (branilaca

autonomije) uvjetovao slabljenje autonomije: Hvar (1421), Korčula (1442. odnosno 1462) i Brač (1424) počeli su primati kneza kojeg je biralo mletačko Veliko vijeće.

U poglavlju: »Odstupanje od statutarnih odredaba pred potrebama centrale« (59—97), autorica nastavlja, većinom na temelju podataka iz XV st., prikaz udjela pučana u propadanju gradske autonomije. Pučani, koji nisu sudjelovali u upravi i podjeli prihoda, nastojali su oslabiti plemićke povlastice i steći druge za sebe pa se tako pomalo izjednačiti s plemstvom. U tome ih je pomagala Venecija nastojeći da ograniči vlast gradskih Velikih vijeća kojih su zaključci bili obvezatni za sve stanovnike. Ispitujući te sukobe od jednog primjera do drugog, pri čemu je možda suviše prostora dala prilikama u Hvaru, autorica zaključuje da su pučani pomogli Veneciji da dokrajči komunalnu plemićku autonomiju, tj. vladavinu plemstva u komuni uz nejednak položaj pučana, i da su odsada zaključci gradskih vijeća podlijegali potvrdi mletačke vlade, čime su se vijeća pretvorila, zapravo, u savjetodavne organe. Gradskim knezovima vlada nije dopuštala krnjenje autonomije, iako je to sama radila i čak ukidala neke odredbe statuta (Trogir). Naposljetku su vijeća izjednačena s pučkom skupštinom (Hvar, Korčula), jer je oboje trebalo za svoj saziv privolu gradskog kneza.

Dio o predaji Kotora i načinu biranja njegova kneza trebalo je da uđe u II poglavlje, kamo ionako vremenski ide. Većom pažnjom i drugačijom formulacijom mogla su se izbjeći protuslovlja na str. 60, gdje najprije stoji da je mletačka vlada birala zapovjednika galije, a zatim da su to činili gradovi, i na str. 68—9, gdje stoji da su članove statuta obilazili, kršili i veoma često okrnjivali i vlada i gradski knezovi (68), a zatim da je vlada naređivala knezovima da poštuju statut, pa »izgleda da doista nije trebalo da komuna strahuje da će joj se zagarantirana prava i privilegije kršiti« (69).

Prelazeći na pogl. VI: »Obrazovanje građanstva« (97—116), autorica smatra građanstvom treći stalež između plemstva i puka, koji se izdvojio iz potonjega kada je taj, u borbi s plemićima, izvojevao pravo da na svojim skupštinama odlučuje o mnogočemu što je bilo u interesu i puka i komune. Taj međusloj tvorili su članovi bogatijih i obrazovanih porodica. Njegov nastanak autorica prati na primjeru Splita i Hvara, zaključujući da se »ta pojava dogodila gotovo u svim komunama« (97).

Plemići, koji su u Velikom vijeću odlučivali o životu komune, uživali su i posebne povlastice (nisu plaćali porez niti sudjelovali u javnim radovima, primali su plaću za vršenje svojih dužnosti, u vojsci su služili kao zapovjednici općinske galije). Pučani nisu sudjelovali u upravi, a 1334. zatvoren im je u Splitu i Hvaru pristup u vijeće. Bogatije porodice kao i doseljene iz Italije, koje su podržavale mletačku vlast, nastojale su da se oslobode javnih radova i vojničke službe i da sudjeluju u gradskim službama. Venecija, kojoj je bilo u interesu da autonomiju ograniči, priznavala je pučku skupštinu, a 1555. je splitski knez izabrao 30 građana-pučana između kojih će ubuduće biti birani predstavnici puka. Izabrani su nastojali da taj povlašteni položaj zadrže, pa im je to i uspjelo 1734. kada im je priznato nasljedno pravo. Uspjeli su da između njih budu birani prokurator i puka, blagajnik, koji je pored plemićkog dobio pravo nadzora nad troškovima i prihodima komune, nadzornik koji je pored plemićkog nadzirao straže i javne radove, a tridesetorica su bila priznata kao posebno tijelo (Corpe delli trenta imbossalati). G. 1766. Venecija je odredila da se službe dijele između 30-orice građana, a ne cijelih

porodica, i na mjesto onih koji umru bez sinova Veliko vijeće bira novog člana. Upravo ova odredba dovodi u sumnju autoričin sud o trećem staležu i građanstvu, zbog čega je s pravom na nekim mjestima riječ građanstvo stavljala u navodnike a dobro bi bila učinila da je to dosljednije provodila. G. Novak, od koga je autorica preuzela tu formulaciju, kaže: »Međutim se u XVI stoljeću počeo po nekim gradovima stvarati treći stalež, između puka i plemića — »građani«, a sa svrhom, da se izdvoji iz puka i stvori zasebnu, zatvorenu cjelinu. Negdje u tome potpuno uspješe (u Splitu), dok su se po drugim komunama morali zadovoljiti samo naslovom, tako da su ih napose isticali, pa se oni, koji nisu bili plemići, nazivali građani i puk, pri čemu građani nisu imali nikakva posebna prava od puka« (Prošlost Dalmacije I, 208). Čini se da se tu nije radilo o staležu koliko o skupini mletačkih favorita kao protuteži starom obliku autonomije, zapravo svježim službenicima koji su popunjavali i popunjavat će sve više prazna mjesta za koje oslabljelo i osiromašeno plemstvo nije više imalo ni raspoloživih ljudi. Oni će čak ulaziti u sam plemićki stalež. Mislim da toj pojavi ne treba pridavati naročitu važnost, tim više što ona nije bila općenita, što je građana bilo ionako malo i što nisu isključivo oni morali biti gospodarski jaki. Pored njih i obrazovni ljudi mogli su ući u taj izabrani krug mletačkih službenika, iako nisu morali biti gospodarski moćan faktor.

Autorica smatra da je građanstvo u Hvaru nastalo od 1611. kada je Venecija propisala da svi plemići moraju imati kuću u gradu i u njoj stanovati 6 mjeseci godišnje. U protivnom slučaju, ne bi mogli postići neku čast, dužnost ili beneficiju. Svi ostali gradski kućevlasnici, koji budu u svojim kućama stanovali 6 mjeseci, imat će naslov građana i sve njihove beneficije i prerogative. Inače bi se izjednačivali u teretima i podavanjima sa seoskim pučanstvom. Ovo poglavlje zaključuje riječima: »U komunama bez gradskih centara nije se moglo, a nije se ni razvilo građanstvo« (116).

U posljednjem poglavlju: »Puna dekadansa Velikog vijeća« (116—128), autorica kaže da Mlečani nisu htjeli dokinuti nedjelotvorna Velika vijeća i stari poredak, već ga samo držati pod svojim nadzorom. Na primjeru Splita pokazuje da se vijeće više nije ni redovito sastajalo, da nije redovito popunjavalo službe, jer za to nije bilo dovoljno vijećnika, i kako su Mlečani prisiljavali vijećnike da dolaze na sastanke i kako su vijeću oduzeli i nadzor nad financijskim poslovanjem. Najzad je mletačka vlada izbila posljednji temeljac splitskoj plemićkoj autonomiji primanjem pučanskih obitelji u XVII st. i protivno propisima statuta. Autorica završava svoju knjigu zaključkom: »Nikada se ona u donošenju raznih financijskih, vojnih i ekonomskih i sličnih zakona i propisa nije obzirala na komunalne autonomije. One su pak doista i bile ostatak iz srednjeg vijeka, koji je davno i bio anahronizam« (128).

Autorica je u ovom djelu uspjela prikazati propadanje autonomije, tačnije plemićke autonomije, u dalmatinskim komunama i postepeno suzivanje njezina djelokruga.

Trpimir Macan

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

IVAN KAMPUŠ

OLEG MANDIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB